

החלום לשלישי (Third) - חלומות ותקשורת אינטרסובייקטיבית בטיפול

קובי אוסלנדר¹

"...החלומות שנחלמים ע"י המטופל והאנליטיקאי הם באותו הזמן חלומות שלהם עצמם ושל הרווריו (reveries) שלהם, ואלה של הסובייקט השלישי, שהוא בו זמנית המטופל והאנליטיקאי יחד ואף לא אחד מהם. (Ogden, 2005, עמ' 1, תרגום שלי ק.א.)."

באופן כללי, הגישות האינטרסובייקטיביות² רואות את mind נבנה, מעוצב ומושפע מתהליכים בינאישיים ואינטראקטיביים, ולא כמורכב ממבנים אינטרה-פסיכיים, קבועים וידועים מראש. המינד נתפס כתוצר חברתי ובינאישי, כאשר שימת הדגש מועברת מחשיפה של חומר מודחק ולא מודע, הנובע מתוך מבנים תוך-נפשיים (one-person approach), אל אקספלורציה של המציאות הנפשית, כפי שהיא נוצרת בשדה האנליטי הדיאדי, כמו בין המטפל למטופל³ (two-person approach).

בהתייחסו לחלומות, פרויד ראה את החלום כיצירה פרטית של המטופל. תוכנו הגלוי נתפס כמעין כתב סתרים, שעל האנליטיקאי לפענח באופן דקדקני, "...ההצגה שמלאכת החלום מבצעת, זו שאין בכוונתה להיות מובנת, אינה מערימה לפני המתרגם קשיים גדולים מאלה שכותבי ההירוגליפים הקדמונים מעמידים לפני המבקשים לקוראם" (פרויד, 1900 עמ' 334, ההדגשה במקור). ערכו הטיפולי של החלום טמון בעיקר ברובד הסמוי, הבלתי-מודע, שעבר טרנספורמציה, כך שניתן יהיה להעלותו למודעות באופן בלתי מאיים. לדעת פרויד, על תוכנו הגלוי של החלום לעבור מלאכת פענוח, משום שהחולם ממיר את מחשבת החלום הלטנטית לחלום הגלוי ע"י סידרה של טרנספורמציות (כגון: קונדנסציה והתקה), שלהן קרא "עבודת חלום". למרכיב הנרטיבי הגלוי של החלום אין

¹ פסיכולוג קליני, תל-אביב, kobiaslander@gmail.com

² לצורך הסקירה על עבודה עם חלומות, אני מאמץ את גישתם של Lane & Harris (2002), ומקבץ יחד את הגישות בין-אישיות (interpersonal), התייחסותיות (relational) ואינטרסובייקטיביות (intersubjective), בשל ההבנה המשותפת של גישות אלו את ה- mind.

³ לצורך מניעת סירבול בתהליך הקריאה, המאמר מנוסח בלשון זכר, אך מתייחס לשני המינים.

ערך תקשורתי לכשעצמו, והוא איננו מרכזי להבנתו: "חלומות כשלעצמם אינם ביטוי חברתי, ולא אמצעי להעברת אינפורמציה" (פרויד, 1933, אצל Blechner 1995, עמ' 2, תרגום שלי ק.א.).

ההתנגדות הגדולה ביותר אולי לכך באה מהאסכולה הבינאישית (Sullivan וממשיכיו), שמייחסת לחלום ערך תקשורתי ובינאישי רב. זרם זה לא קיבל את הרעיון שהתכנים העולים בחלום מייצגים הסוואה ועיוות. התוכן הגלוי לדעתם אינו בהכרח מוסווה. הוא לעתים ניתן להבנה באופן ישיר, ולעתים, הוא מנוסח באופן מרומז יותר, משום שמדובר בחוויות שלא עברו עיבוד רגשי ע"י המטופל, ולכן לא ניתנות לביטוי ישיר. בלצ'נר (Blechner, 1995, 2001) למשל, טוען שחלומות יכולים לתפקד כאמצעי תקשורת, במיוחד אם הם נועדו להיות מסופרים לאדם נוסף (כמו אנליטיקאי). חלומות אינם משקפים רק תהליך אינטרה-פסיכי, אלא גם אינטר-סובייקטיבי, ויכולים לשמש את החולם גם לצורך תקשורת בינאישית כלומר, בכל הקשור למשל ליחסי מטפל-מטופל.

חלום המטופל יכול, לדוגמא, לומר משהו על האישיות של האנליטיקאי, לפחות כפי שנתפסת ע"י המטופל ואיננה יכולה להתבטא באופן חופשי על ידו. זו גם יכולה להיות בקשה או הפצרה באנליטיקאי לשינוי אצלו באופן ההתייחסות שלו כלפיו. לדוגמא, חלום שבו דמות מרכזית (אם, אב) בחלום נחלמת כקמזנית, יכולה לבטא "קמזנות" ריגשית שאותה המטופל חווה מצד המטפל.

במילים אחרות, לתוכנו הגלוי של החלום, כפי שמסופר ע"י המטופל, ערך רב. אין מדובר בכתב סתרים חסר משמעות שיש לפענח, וששייך לגמרי למטופל. החלום אמנם נחלם ע"י המטופל, אך ניתן גם לראותו כעולה מתוך הקשר הבינאישי שנוצר בטיפול, ואולי אף יותר מכך, מתוך מימד משותף למטפל ולמטופל.

תומאס אוגדן מעלה רעיונות חשובים ברוח גישה זו, במיוחד בכל הקשור לשדה הטיפולי ולעבודה עם חלומות. הוא טוען:

“A dream created in the course of analysis is a dream arising in ‘the analytic dream space’ and might therefore be thought of as a dream of the analytic third”.

"חלום שנוצר במהלך אנליזה הוא חלום שעולה מתוך 'המרחב האנליטי של החלום', ולכן ניתן לחשוב עליו כחלום של השלישי האנליטי" (Ogden, 1996 עמ' 892, תרגום שלי ק.א.).

רעיון זה, למרות מורכבותו, מביע היטב לדעתי את אחד מאופני ההסתכלות המרכזיים על חלומות, מנקודת מבט אינטרסובייקטיבית: הרעיון הוא שלמרות שהחלום נחלם (ומסופר) ע"י המטופל, הוא למעשה איננו רק חלום "שלו". החלום נוצר/נובע מתוך הקשר הטיפולי, משקף ומשתקף בו. הוא למעשה יצירה משותפת לאנליטיקאית ולמטופל.

לדעת Ogden, בחדר הטיפולים, מלבד המטפל והמטופל, מתקיים מימד נוסף ("שלישי"), שעולה מתוך הקשר הדיאלקטי היחודי, שנוצר במפגש בין הסובייקטיביות הנפרדת של כל אחד מהם. במילים אחרות, מתקיים מימד נוסף יחודי המשותף למטפל ולמטופל, והוא חוצה את גבולות הנפרדות של כל אחד מהם. Ogden מכנה מימד זה: "השלישי האנליטי (האינטרסובייקטיבי)" (Ogden, 2004). המשגה זאת, מאפשרת, בין היתר, להביט על התהליך הטיפולי כיצירה של שניים. למעשה, אפשר לראות כמעט את כל מה שעולה בטיפול כנוצר ומתהווה מתוך הקשר היחודי למטפל-ולמטופל. כך גם חלומות.

לפיכך, האסוציאציות של המטופל אינן הכלי היחיד שבאמצעותו ניתן לעבוד על חלומותיהם של מטופלים. Ogden שם דגש רב גם על אסוציאציות האנליטיקאי לחלום המטופל, שאותן הוא מייחס לתהליך ה- *reverie*, בהשפעת רעיונותיו של ביון (Bion). תהליך הרוורי מאפשר לו "גישה" למימדים הלא מודעים של חלום המטופל. זו התחברות של המטפל בתוך מימד שלישי לחומר שאין אליו גישה ישירה, בשל היותו בלתי מודע. תהליך הרוורי כולל מחשבות, גם ברורות וגם חלקי זרם חשיבה, חלומות בהקיץ, חוויות גופניות וריגשיות. כל החוויות הללו נתפסות כרלוונטיות לחלום המטופל, לא משנה כמה הן נראות בלתי קשורות.

למשל: הוא מתאר חלום של מטופל סכיזואידי בן 40, Mr. G (Ogden, 1996, עמ' 893, תרגום שלי, ק.א.): "אימו הייתה בגילה הנוכחי (בת 70+), והייתה בהריון. האם ואחותו הבכורה היו בעד ההריון, והתנהגו כאילו אין משהו חריג במה שמתרחש. ההתנהגות שלהן היתה כה מוזרה, כך שהסיטואציה הורגשה כלא-מציאותית גם בחלום. אימו של המטופל ואחותו עסקו במרץ ובהתרגשות, בתכנון תוכניות יומיומיות

לגבי ההריון והלידה הקרבה. המטופל חש תדהמה בחלום, ואמר להן בכעס, שאינו יכול להאמין איזה מעשה טיפשי אימו עשתה, והוא אינו יכול לתפוס כיצד שתיהן יכולות להיות מאושרות מכך. הוא אמר לי [לאוגדן] כמה מתסכל וכואב זה היה בחלום, שהוא לא יכול היה למצוא מילים שתהיינה בעלות השפעה כלשהי על אימו". ניתן להבין למשל חלום זה על בסיס תכנים אדיפליים, קנאה באח שעמד להיוולד כשהיה קטן והקשר הייחודי בין ההורים (האב אולי הוחלף ע"י האחות).

Ogden מתאר בנוסף מהלך פרשנות אינטרסובייקטיבית: הוא הבחין שכאשר המטופל סיפר לו את החלום, המטפל הרגיש מרוחק ומשועמם. הוא הסתכל סביבו, וחשב לעצמו כמה עיצוב משרדו כבד. עלתה תחושה של תקיעות מקצועית כללית. בעקבות כך, הוא שאל את המטופל האם חוסר היכולת שלו להישמע ע"י אחר (כמו האם בחלום), אולי גם קשורה לתחושה שלו כלפי Ogden, שהוא אטום כלפיו היום או בפגישות האחרונות. המטופל אישר זאת באמירה, שהמטפל נראה לו "כתמול שלשום", שהובנה אצל Ogden, שאכן הוא איננו קשוב לאחרונה למטופל. ואכן בהמשך, המטופל חשף בפניו את רצונו לסיים את הטיפול בסוף השנה. תחושות ומחשבות שעלו סביב נושאים אלה הובילו אותם לשוחח על חרדה לא מודעת של המטופל שלאחר חופשת הקיץ המטפל עלול לא לשוב. ניתן לראות שבדוגמא זו, תחושת המטופל בחלומו שאין לו השפעה על המתרחש, שלא מקשיבים לו (רוכד גלוי), עלתה גם בקשר הבינאישי מול האנליטיקאי, אך לא הצליחה להיאמר באופן ישיר. המטופל חולם על משהו שגם קורה בפועל בטיפול, אך עדיין שני הצדדים אינם מסוגלים להמשיגו. המטפל "מתחבר" למימדים לא מעובדים אלה באמצעות האסוציאציות הפרטיות שלו (רוורי), ומברר זאת בטיפול.

בעוד שOgden מתייחס לשלישי כמעין מימד משותף למטפל ולמטופל, ג'סיקה בנג'מין מדגישה בהתייחסויותיה לרעיון השלישי, דווקא את הנפרדות (Benjamin, 2004). עבורה אינטרסובייקטיביות מייצגת יחסים של הכרה הדדית, שבהם האדם חווה ומרגיש את השני ובמקביל מכיר בניפרדותו. היא טוענת: "להכיר בכך שהאובייקט של תחושותינו, צרכינו, מעשינו ומחשבותינו, הוא למעשה סובייקט אחר, בעל מרכז הוויה שווה ערך לשלנו, הוא הקושי האמיתי" (Benjamin, 2004, p. 6, תרגום שלי).

ג'סיקה בנג'מין (1988) מציינת סוגי יחסים קוטביים, שבהם אינה מתקיימת הכרה ההדדית כמו ביחסים בהם אחד דומיננטי והשני פאסיבי, אחד סדיסטי והשני מזוכיסטי.

יחסים אילו היא מכנה יחסים "קומפלימנטריים" (משלימים). במקרים רבים אחרים, יכולות להופיע תנודות ביחסים בין מצבי הכרה לאי הכרה. לו ארון מחדד זאת: "דיאדות, זוגות ומערכות נוטות להיתקע לפעמים ביחסים קומפלימנטריים. קומפלימנטריות זאת מתאפיינת בפיצולים שונים שבהם צד אחד לוקח על עצמו עמדה קומפלימנטרית לקוטב ההפוך של הצד השני" (Aron, 2006, עמ' 353 תרגום שלי ק.א.).

ג'סיקה בנג'מין ולו ארון מתייחסים למושג "שלישי" יותר במשמעות תהליכית. בנג'מין מתמקדת בתהליך שבאמצעותו נבנה השלישי, המאפשר את ההכרה ההדדית האינטרסובייקטיבית, ההכרה באחר. השלישי משקף מרחב מנטאלי פנימי שמתפתח, והיא מוצאת אותו קשור לרעיון של וויניקוט על מרחב פוטנציאלי או מעברי.

השלישי מאפשר לדעתם תנועה, מרחב ואפשרות לשינוי, וזאת בניגוד למצבים של תקיעות, של יחסים קומפלימנטריים חד מימדיים, כמו נדנדה שעולה ויורדת, שבהם אין מרחב תנועה אמיתי. מדובר על מצבים נעדרי גמישות, שמתוכם יש לצאת למרחב פתוח יותר (שלישי), ומתוך כך, ניתן לאפשר את ההכרה באחר.

אלו יחסים שיכולים לאפיין נקודות שונות בקשר הטיפולי. אפשר לראות במצב בו המטפל אינו מסוגל להקשיב "באמת" למטופל, בעוד המטופל ממשיך להתנהל מתוך עמדה סכיזואידית, סוג של תקיעות, שבה כל אחד מהצדדים ממשיך באותו מסלול, ואיננו "רואה" בעצם את הצד השני.

כיצד ניתן להשתחרר מתקיעות זו, שאופפת את המטופל, אך גם את המטפל – שלרוב אינו מודע לה, לפחות לא באופן מלא. כיצד להשתחרר מהיחסים הללו ליחסים גמישים יותר? ארון טוען: ש"שני המשתתפים צריכים למצוא דרך לנוע מעמדה בה הם ממוקמים לאורך קו אל עבר פתיחתו של מרחב...מרחב נפשי, ל- transitional space, מרחב לחשוב, מרחב לנשום, לחיות, לנוע באופן ספונטני בינאישי, אחד ביחס לשני" (Aron, 2006, עמ' 354-355, תרגום שלי, ק.א.). כלומר, עליהם להיפתח למימד נוסף (מימד ביניים או מימד שלישי) שיאפשר החלצות מקשר חד מימדי, חסר תנועה, שמהווה חזרה על הקיים.

Aron טוען למשל שפניה להדרכה ע"י מדריך "חיצוני" מאפשרת פתיחה של מימד שלישי בתהליך תקוע זה. המדריך מגלם את השלישי, היכן שהיחסים מטפל-מטופל תקועים.

באותו הקשר, ניתן להוסיף גם את החלום. החלום יכול להוות שלישי. ניתן לראות בחלום תופעת מעבר. בין מודע ללא מודע, בין הדחקה לביטוי ישיר יותר. הוא ממוקם בין לבין, והוא מאפשר יציאה לתוך מימד נוסף במצבי תקיעות קומפלימנטריים. למעשה, כאשר מטופל מביא חלום לטיפול, לעיתים הוא מביא עימו כאמור מסר למטפל, שהוא אינו יכול לומר זאת בדרך אחרת. ניתן בעצם לראות בחלום גם צורה של הדרכה את המטפל ע"י המטופל: "חלומות שמסופרים לאנליטיקאי יכולים להוות צורה של הדרכה (supervision) לא מודעת" (Blechner, 1995 עמ' 2, תרגום שלי ק.א.).

תהליך ההבנה של החלום איננו מושג מיד, בדרך כלל. זהו תהליך ארוך והדרגתי. פעמים רבות ישנו שלב ביניים שבו המטופל והאנליטיקאי מממשים-בפועל enact בתהליך ניתוח החלום את הדינמיקה הנפשית של מה שבדיוק החלום מנסה להעביר. תהליכי ה-enactment הם חיוניים ליצירת שינוי. והבנתם מאפשרת את ההפתחות למרחב חדש ולקבלה בחזרה את הסובייקטיביות של כל אחד מהמשתתפים.

בלצ'נר (שם) מתאר למשל חלום של מטופל שבו: **"המטופל עומד מאחורי אחיו, שמנסה להחליף דלת שיצאה מציריה. האח מקלקל את העבודה בעוד שהמטופל מחליט לא לומר דבר"**. ניתן לראות בחלום תיאור מצב היחסים שהמטופל מנסה לשנות: המטופל (שהוא אובססיבי) חש שהוא מדבר ומדבר ובעצם מחבל בעבודה הטיפולית, ואילו המטפל ממשיך בשתיקה קרירה מבלי לומר דבר.

בלצ'נר מתייחס לתהליך פירוש החלום כתהליך מתמשך, סיבובי והדדי של בחינה ובחינה מחדש של הפרשנות. זאת משום שהפירוש עצמו והחלום מייצגים את נקודות "העיוורון" של האנליטיקאי, והן לא תמיד משתקפות מיד. הוא מנסה להציע דרכים שונות שבאמצעותן המטפל יכול לבחון את הקאונטרטרנספרנס הלא-מודע שלו, כפי שעולה מתוך חלומותיהם של מטופלים.

הוא מונה רמזים שונים עבור המטפל, שבאמצעותם הוא יכול לבחון זאת: לדוגמא, קפיצה מהירה מידיי בפרשנות לתוכן לטנטי והתעלמות מתוכנו הגלוי של החלום. פרשנות מהירה מידיי של סמלים בחלום מתוך אסוציאציות המטפל, מבלי להקשיב למשמעותו הספציפית עבור המטופל, אולי יש משהו נוסף שנאמר די בפשטות על הקשר בין המטפל למטופל.

לכך, אני מוצא המחשה בחלומה השני של דורה, בתיאור המקרה שמציג פרויד (פרויד, 1905 עמ' 83 – אני מביא כאן ציטוט חלקי): **"אני מטיילת בעיר שאיננה**

מוכרת לי, רואה רחובות וכיכרות הזרים לי... [אימי] כותבת שהיות והסתלקתי מן הבית ללא ידיעת ההורים, לא רצתה לכתוב לי שאבא חלה... אני רואה לפני יער עבות, אני נכנסת לתוכו ומפנה את השאלה לאיש שנקרה בדרכי. הוא אומר לי: עוד שעתיים וחצי. הוא מציע ללוות אותי. אני מסרבת לו והולכת לבדי... " פרויד מנתח עם דורה בדקדקנות כמעט כל משפט, ולבסוף הוא מגיע לפרשנות, שנראה שאותה חיפש מלכתחילה, שדורה עדיין אוהבת את מר ק', באופן לא מודע. לעומת זאת, אם נתייחס לרובד הגלוי בחלום, ניתן להתרשם מכך, שדורה חולמת את הקשר הטיפולי, דבר שפרויד איננו ער לו באותה עת. היא חשה בסביבה לא מוכרת, היא חשה לא מובנת, ומסרבת להתלוות אליו. ואכן הפגישה השלישית, בשעה השלישית של הטיפול ("עוד שעתיים וחצי"), דורה מסיימת את הטיפול עם פרויד. במילים אחרות, הרובד הגלוי יחסית של חלומה של דורה מנסה להעביר לפרויד מסר על היחסים ביניהם.

במקרים מסוימים, תוכנו הגלוי של החלום, יכול להיות כה עוצמתי, עד כדי כך שהוא מהווה מסר טלפאתי למטפל, באופן החוצה את הנפרדות (או הנפרדות לכאורה) של מטפל/מטופל. עפרה אשל (Eshel, 2006) מתארת מקרים שבהן מטופלים חלמו חלומות המתארים פרטים מדויקים על חיי האנליטיקאית, מבלי שיכלו לדעת על כך באופן ישיר. מדובר על מטופלים שחוו העדר של דמות משמעותית בילדותם המוקדמת, דבר הנחקק באופן עמוק בהתקשרות הבינאישית שלהם. עפ"י השערה זו, החלומות נחלמו במיוחד כאשר האנליטיקאית נחוותה פתאום כנעדרת ריגשית. החלום הופיע כניסיון נואש לחידוש הקשר בכדי למנוע קריסה ושחזור טראומתי של האבדן. במקרים אלה החלום הוא לא רק ניסיון ליצירת תקשורת, אלא גם מייצג בו זמנית אחיזה נפשית עמוקה במטפל. האיום מפני קריסה פנימית מוביל לקריסה במרחב הבינאישי, במובן שגבולות הנפרדות מטשטשים, ונעלם לזמן מה, משמעותו כמרחב הביניים.

לסיכום, ניתן לראות בחלומות של מטופלים, הן בתוכם הנרטיבי הגלוי והן בתוכם הסמוי, כמעבירי מסר למטפל, מסר המתייחס פעמים רבות לקשר האינטר-סובייקטיבי עצמו, מטפל-מטופל. זהו מסר שלא מצליח להיות מועבר באופן ישיר, הן בשל חוסר יכולתו של המטפל לקלוט זאת (בשל קושי בהעברה-הנגדית, למשל), והן בשל קשיים

של המטופל שבעקבותם הוא בא לטיפול. לעיתים בטיפול שני צדדים לכודים במעין תקיעות קומפלימנטרית, וזקוקים למימד "שלישי", שיאפשר הסתכלות משוחררת יותר על היחסים תוך הכרה הדדית.

ניתן לראות את החלום כמימד ה"שלישי", שבאמצעותו המטפל יכול להתחבר לאותם חלקים לא מודעים (unformulated, unmentalized) בטיפול. זאת משום, שהחלום משקף מימד ביניים, בין ביטוי מודע ללא מודע, בין ביטוי ישיר למסווה, בין חיצוני לפנימי. הוא גם שייך למטופל החולם ומספר אותו, אך באותו זמן הוא נוצר ומשתקף מתוך הקשר היחודי למטפל ולמטופל (ה"שלישי האנליטי"). במילים אחרות, ניתן לראות את החלום לא רק כיצירה פרטית של המטופל, אלא כיצירה של שניים. חלום המטופל הוא בו זמנית חיצוני למטפל, אך גם פנימי, כנוצר מתוך נקודת ההשקפה המשותפת לשניהם. אין זה משנה אם החלום נחלם לפני שהטיפול החל (כמו חלום מתקופת הילדות). עצם הבחירה לספרו באופן מסוים ובנקודת זמן מסוימת בטיפול, לנמען ספציפי – המטפל, היא משמעותית.

בבליוגרפיה

פרויד זיגמונד, (1900), פירוש החלום, עם עובד, 2007.

פרויד זיגמונד, (1905), קטע מתוך אנליזה של היסטריה, פרויד ודורה, בעריכת עמנואל ברמן, עם עובד, 1994.

בנג'מין ג'סיקה, (1988), כבלי האהבה – פסיכואנליזה, פמיניזם ובעיית השליטה, כנרת, זמורה-ביתן, דביר, 2005.

Aron, L., (2006), Analytic Impasse and the Third: Clinical Implications of Intersubjective theory, International Journal of Psychoanalysis, 87: 349-368.

- Benjamin, J., (2004), Beyond Doer and Done: An Intersubjective view of Thirdness, Psychoanalytic Quarterly, 73: 5-46.
- Blechner, M.J. (1995), The patient's Dreams and the Countertransference, Psychoanalytic Dialogues, 5: 1-25.
- Blechner, M.J., (2001), The Dream Frontier, The analytic Press, New Jersey.
- Eshel, O., (2006), Where are you my beloved? On absence, loss, and enigma of telepathic dreams, International Journal of Psychoanalysis, Vol. 87(6) : 1603-1628.
- Lane, R. C & Harris, M., (2002), The Changing Place of the Dream in Psychoanalytic History, Part I: Freud, Ego Psychology, and the Interpersonal School, Psychoanalytic Review, 89:829-859.
- Ogden, T.H., (1996), Reconsidering Three Aspects of Psychoanalytic Technique, International Journal of Psychoanalysis, 77: 883-899.
- Ogden, T.H., (2004), The Analytic Third: Implications for Psychoanalytic Theory and Technique, Psychoanalytic Quarterly, 73: 167-195.
- Ogden, T.H., (2005), This Art of Psychoanalysis – Dreaming undreamt dreams and interrupted cries, Routledge, London & NY.